

*Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi –
Katre International Human Studies Journal*
ISSN: 2146-8117 e-ISSN: 2148-6220
December / Aralık 2020, 10: 165-182

**Bediüzzaman'ın Osmanlı Devleti ve Bazı Padişahlar
Hakkındaki Görüşleri**

*Bediuzzaman's Thoughts on Ottoman Empire and Some of the
Sultans*

Murat AKGÜNDÜZ

Prof.Dr., Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü,
İslâm Tarihi Anabilim Dalı.

Prof.Dr., Harran University Department of Islamic History and Arts,
Şanlıurfa/ Turkey
makgunduz@harran.edu.tr orcid.org/0000-0001-7469-1308

Article Information / Makale Bilgisi

ArticleTypes / Makale Türü: Research Article / Arařtırma Makalesi

Submitted / Geliř Tarihi: 03 September / Eylül 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 27 December / Aralık 2020

Published / Yayın Tarihi: 31 December / Aralık 2020

Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık

Issue / Sayı: 10 Pages / Sayfa: 165-182

Cite as / Atıf: Akgündüz, Murat. "Bediüzzaman'ın Osmanlı Devleti ve Bazı Padişahlar Hakkındaki Görüşleri [*Bediuzzaman's Thoughts on Ottoman Empire and Some of the Sultans*]". *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi – Katre International Human Studies Journal* 10 (December / Aralık 2020), 165-182.

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by İstanbul İlim ve Kültür Vakfı / Istanbul Foundation for Science and Culture, İstanbul, Turkey. All rights reserved.

Bediüzzaman'ın Osmanlı Devleti ve Bazı Padişahlar Hakkındaki Görüşleri

Öz: Bediüzzaman Said Nursi'nin çocukluk ve gençlik yılları, Osmanlı Devleti'nin son üç padişahı döneminde geçmiştir. Bu sebeple eserlerinde muhtelif yerlerde Osmanlı Devleti'nden ve bazı padişahlardan bahsetmiştir. Hilâfet makamını devam ettirmesi açısından Osmanlı Devleti'ni çok önemli bir yerde gören Bediüzzaman, İslâm tarihinde Abbâsîlerle Osmanlıları birbirlerini tamamlayan iki dönem olarak tanımlamıştır. Özellikle Yavuz Sultan Selim'in İslâm birliği politikasına vurgu yapan Bediüzzaman, kendisinin de bu padişahın yolunu izlediğini belirtmiştir. Bediüzzaman, Osmanlı Devleti'nin temel müesseselerinden biri olan şeyhülislâmlığın islahı hakkında çeşitli teklifler sunmuştur. Bunun yanında, bazı Osmanlı padişahlarının çocuklarını ve kardeşlerini devlet düzeni için katlettirmeleri ve Yeniçerilik konularında da çeşitli yorumlarda bulunmuştur. Bediüzzaman'ın hakkında en çok görüş belirttiği Osmanlı padişahı Sultan II. Abdülhamid'dir. "Eski Said" diye nitelediği dönemde Sultan II. Abdülhamid'in bazı icraatlarını eleştiren Bediüzzaman, Cumhuriyet döneminde bu padişaha karşı yapılan haksızlıkları kabul etmemiş, onun hakkında övgü dolu sözler söylemiştir. Bu makalede, Bediüzzaman'ın ilk eserleri ve Risale-i Nur Külliyyatı'nın muhtelif yerlerinde geçen Osmanlı Devleti ve bazı padişahlarla ilgili görüşler bir araya getirilerek, daha önce üzerinde çalışılmayan bu konu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bediüzzaman, Osmanlı Devleti, Hilâfet, İttihâd-ı İslâm, Sultan II. Abdülhamid

Bediuzzaman's Thoughts on Ottoman Empire and Some of the Sultans

Abstract: Bediuzzaman Said Nursi's early life coincided with the ruling period of the last three sultans of the Ottoman Empire, therefore in his works, he mentioned the Ottoman Empire and some of its sultans in various places. Bediuzzaman admired the Ottoman Empire, and the reason for this reverence is the Ottoman's efforts to maintain the continuity of the Caliphate. For the same reason he sees the Ottoman and Abbasid reigns as the two caliphate periods that complete one another. Bediuzzaman set forth various suggestions regarding the reformation of Sheikh al-Islam, one of the fundamental institutions of the Ottoman Empire, and commented on issues of fratricide and Janissaries. He mentioned most Sultan Abdulhamid II in his works. In the "Old Said" period, he criticized some actions taken by that Sultan, but his criticism turned into his defense against the injustice done to the Sultan in the Republican period of Turkey, Bediuzzaman also praised him on

many occasions. This article will examine the first works, as well as the Risale-i Nur collection written by Bediuzzaman Said Nursi and put together his thoughts on the Ottoman Empire and some of the sultans. In this article, an untouched part of Bediuzzaman's world of thought will be put under spotlight.

Keywords: Bediuzzaman, Ottoman Empire, Caliphate, Unity of Islam, Sultan Abdulhamid II

Giriş

Bediüzzaman Said Nursî (1878-1960), “Eski Said” ve “Yeni Said” dönemlerinde yazdığı eserlerinin muhtelif yerlerinde Osmanlı Devleti ve bazı padişahlarla ilgili görüşlerini beyan etmiştir. Bu görüşlerin bir kısmında Osmanlı Devleti'nin genel karakteri ve İslâm tarihindeki işlevi hakkında yorum yapılırken, diğer bir kısmında da Fâtih Sultan Mehmed (1451-1481), Yavuz Sultan Selim (1512-1520), Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566), Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) ve Sultan Vahdeddin (1918-1922) gibi padişahlardan bahsedilmiştir. Bu makalede, söz konusu görüşler bir araya getirilerek Bediüzzaman'ın Osmanlı Devleti ve bazı padişahlar hakkındaki genel kanaati ortaya konulacaktır. Daha önce Bediüzzaman'ın bu konudaki görüşleri ayrı bir çalışmaya konu olmadığı için, böyle bir makaleye ihtiyaç duyulmuştur.

Bediüzzaman'ın Osmanlı Devleti ve bazı padişahlarla ilgili görüşlerine, Eski Said döneminde yazdığı *Dîvân-ı Harb-i Örfî*, *Hutbe-i Şâmiye*, *Münâzarât*, *Sünûhât* gibi eserlerinde daha çok rastlamak mümkündür. Çalışmamızın ağırlık noktasını da bu eserler oluşturmuştur. Risale-i Nur Külliyyatı'nın temel eserlerinden olan *Lem'alar*, *Mektûbât*, *Şuâlar*, *Kastamonu Lâhikası* ve *Emirdağ Lâhikası*'nda ise konumuzla ilgili az da olsa bilgi bulunmaktadır.

1. Bediüzzaman'ın Osmanlı Devleti'nin Genel Karakteri ve Müesseseleri Hakkındaki Görüşleri

Bediüzzaman, Osmanlı Devleti'nin hilâfet ve saltanatı birleştirerek İslâm tarihinde önemli bir yer edindiğini ve şeriata uygun bir icraat izlediğini vurgulamıştır. Bu hususa özellikle temas edilen 18. Lem'a'da, Osmanlı Devleti'nin âdil padişahlarının, “Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar

da Allah'ı sever." mealindeki Mâide Sûresi 54. âyetinin sırrına mazhar olduklarını söylemektedir. Buna bağlı olarak, "Eğer ümmetim istikamet üzere giderse, ona bir tam gün vardır. Aksi halde yarım gündür." mealindeki hadiste¹ zikredilen istikameti yerine getirmeye çalışan Osmanlı padişahlarının, ümmet için bin sene hilâfet-i İslâmiye ve şer'î-şerif üzerinde giden hükümetin devam ettirilmesine vasıta olduklarına dikkat çekmektedir. Bediüzzaman'a göre son zamanlarında ecnebilerin ve münafıkların müdahaleleri sebebiyle bu istikameti muhafaza edemeyen Osmanlı Devleti, yarım gün olan 500 seneyi bulmuştur.² Osmanlı Devleti'nin mevcudiyeti 1299-1922 tarihleri arasında 632 yıl devam ettiğine göre, buradaki 500 seneyi yuvarlak bir rakam olarak kabul etmek gerekir.

Aynı hususa Beşinci Şuâ'da da temas eden Bediüzzaman, Abbâsî hilâfetinin sonlarında siyaset adamları istikameti kaybettiği için 500 sene yaşayabildiğini, ancak ümmetin geneli istikameti kaybetmediği için Osmanlı hilâfetinin imdada gelip 1300 sene kadar hâkimiyeti devam ettirdiğini zikretmektedir. Yukarıda zikredilen hadisin mu'cizâne ihbarını, Osmanlı hilâfetinin vefatıyla tasdik ettiğine de dikkat çekmektedir.³

Bediüzzaman, Osmanlı Devleti daha tarihe karışmadan yerine gelecek devlet hakkında da yorum yapmıştır. 1909'da İstanbul'a gelen Ezher Reîsü'l-ulemâsı Şeyh Bahît Efendi'ye (1854-1935), Osmanlı hükümetinin Avrupa'ya hamile olduğunu ve Avrupa gibi bir devleti doğuracağını söylemişti. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin yıkılışından sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu adeta haber vermiştir. Osmanlı'daki manevî zelzelenin ebedî hayatı tahrip ettiğinden dolayı II. Dünya Savaşı'nın yıkıcı sonuçlarından daha kötü olduğuna vurgu yapmıştır.⁴

¹ Bu hadis için bk. İbn Kesîr, *Kitâbu'n-nihâye* (Kahire ts), 1/13; *Mu'cemü't-Taberânî el-Kebîr* (Kahire 1984), 22/573, 576; *Muhtasar-ı Sünen-i Ebî Dâvûd*, 6/192, H. No: 184; Şa'rânî, *el-Yevâkît ve'l-cevâhîr* (Beyrut ts), 2/42, 127 (Abdülkadir Badıllı, *Risale-i Nur'un Kudsi Kaynakları*, İstanbul: Envâr Neşriyat,1992), 604.

² Bediüzzaman Said Nursî, *Lem'alar* (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2008), 349-350.

³ Bediüzzaman, *Şuâlar* (İstanbul: Sözler Yayınevi, 1992), 519.

⁴ Bediüzzaman, *İlk Eserler* (İstanbul: Rnk Neşriyat, 2014), 58-59; *Emirdağ Lâhikası*, (İstanbul: Sözler Yayınevi, 1993), 2/368.

Osmanlı Devleti'nin yıkılışı, Bediüzzaman'ı hüzünlendiren bir olay olmuştur. Yirmi altıncı Lem'a olan İhtiyarlar Risalesi'nin yedinci ricasında, Ankara Kalesi'ne çıktığında şanlı Osmanlı Devleti'nin ihtiyarlığı, hilâfet saltanatının vefatı ve dünyanın ihtiyarlığının kendisini gayet hazin, rikkatli ve firkatli bir hâlete soktuğunu ifade etmektedir.⁵

Yine İhtiyarlar Risalesi'nin on üçüncü ricasında ise, Van Kalesi'nde kendi medresesiyle birlikte Osmanlı Devleti'ndeki bütün medreselerin vefatının kendisini derin bir hüzne boğduğunu zikretmiştir. Bu şekilde Van Kalesi'nin yekpare taşının, medresenin cenazesinin bir mezar taşı haline geldiğini düşünmüştür.⁶

Bediüzzaman, bazı yerlerde Osmanlı Devleti için “Devlet-i İslâmiye” tabirini kullanmaktadır. Mesela Yirmi altıncı Mektubun Üçüncü Mebhasının Altıncı Meselesinde; “Ben ölsem şehidim, öldürsem gaziyim” fikrinin, Devlet-i İslâmiye olan Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın büyük devletlerine karşı hayatını ve mevcudiyetini muhafaza ettirmesine sebep olduğuna dikkat çekmektedir. Bu şekilde aşk ve şevk ile ölümü gülerek karşılayan Osmanlı askerleri, daima Avrupa'yı titretmiştir. Basit fikirli ve safi kalpli olan askerleri ulvî bir fedakârlığa sevk edecek başka bir şey de düşünebilmek mümkün değildir. Avrupa'nın ejderhaları olan büyük devletler ne vakit Devlet-i İslâmiye'ye bir tokat vurmuşlarsa 350 milyon Müslüman'ı ağlatmış ve inletmiştir. Sömürgeci devletler de Müslümanları inletmemek ve sızlattmamak için elini çekmiş, elini kaldırırken indirmiştir. Böylelikle İslâm âlemi, küçümsenmeyecek manevî ve daimî bir yardımcı kuvvet (kuvvetü'z-zahr) kazanmıştır.⁷

Bununla ilgili olarak *Hutbe-i Şâmiye*'de, Osmanlı hilâfetinin ve Türk Ordusu'nun İslâmiyet milliyetine bayraktarlık yapması yönünden Araplar ve Türklerin hakiki iki kardeş ve o kudsî kalenin nöbetçileri olduklarını ifade etmiştir.⁸

Bediüzzaman, bugün de çok tartışılan, bazı Osmanlı

⁵ Bediüzzaman, *Lem'alar*, 512.

⁶ Bediüzzaman, *Lem'alar*, 549.

⁷ Bediüzzaman, *Mektûbât*, (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2005), 547.

⁸ Bediüzzaman, *İlk Eserler*, 191.

padişahlarının nizâm-ı âlem için kardeşlerini ve çocuklarını katlettirmeleri meselesinde de görüş beyan etmiştir. Bazı dindar padişahların halife oldukları halde masum evlatlarını ve kardeşlerini katletmelerinin, hâkimiyetlerine müdahaleyi reddetmelerinden kaynaklandığını söyleyerek Osmanlı Devleti'nde uygulanan bir geleneğe değinmiştir.⁹ Bu şekilde Bediüzzaman, Osmanlı padişahlarının çocuklarını ve kardeşlerini katletmelerinin, hâkimiyetin birliği esasına dayandığını kabul etmektedir.

Bediüzzaman bazen Osmanlı devlet idaresindeki bazı uygulamalar hakkında da yorum yapmıştır. Mesela *Münâzarât*'ta, gayrimüslimlerin askerliğinin nasıl caiz olacağı sorusuna Yeniçeri Ocağı'nı örnek göstererek cevap vermiştir.¹⁰ Osmanlı Devleti'nin bazı gayrimüslimlerin çocuklarını devşirme sistemiyle alarak gerekli eğitimi verdikten sonra askerlik hizmetinde kullanmasını, gayrimüslimlerin askerliğine örnek olarak göstermiştir.

Dîvân-ı Harb-i Örfî'de ise, askerlerin bazı cemiyetlere intisap ettiğini duyunca Yeniçerilerin aklına geldiğini ve telaşlandığını söylemektedir.¹¹ Yani askerlerin isyanının, bir devlet için en kötü durumlardan biri olduğunu önemle hatırlatmaktadır. Aynı şekilde *Hutbe-i Şâmiye* zeyillerinde geçen "Asâkire Hitap" adlı makalesinde, tarih boyunca askerlerin siyasete müdahalesinin devlete ve millete müthiş zararlar verdiğini belirtmektedir.¹²

Bediüzzaman'ın üzerinde durduğu bir başka husus, Osmanlı Devleti'nin "ittihâd-ı İslâm" denilen İslâm birliğini sağlamadaki rolüdür. *Münâzarât*'ta ittihâd-ı İslâm'ın tarif edilmesini isteyen soruya verdiği cevapta, şeriatın emrettiği hürriyeti tam olarak uygulayan Osmanlı Devleti'ni, İslâm birliğinin nurlu medeniyetinin bir şehri olarak nitelendirmektedir.¹³ Böylelikle Osmanlı Devleti'nin İslâm birliğini, şeriatın emrettiği hürriyeti tam

⁹ Bediüzzaman, *Lem'alar*, 442, 905.

¹⁰ Bediüzzaman, *İlk Eserler*, 23; *Münâzarât* (İstanbul: Söz Basım Yayın, 2007), 118. *Münâzarât*'ın bu baskısı Osmanlıca aslından eksiksiz olarak yeni harflere çevrilmiştir.

¹¹ Bediüzzaman, *İlk Eserler*, 138.

¹² Bediüzzaman, *İlk Eserler*, 216.

¹³ Bediüzzaman, *İlk Eserler*, 40; *Münâzarât*, 180.

manasıyla uygulayarak gerçekleştirdiğini kabul etmektedir.

Bediüzzaman, Osmanlı Devleti'nin İslâm âleminin lider devleti olarak asırlarca mücadele ettiğini ve adeta kendi varlığını bu uğurda feda ettiğini söylemektedir. Buna değindiği *Sünûhât*'ta ve *Mektûbât*'ın sonundaki Hakikat Çekirdekleri'nin 52. maddesinde, i'lâ-yı kelimetullah ve cihadı deruhte ederek kendini İslâm âlemine feda eden Osmanlı Devleti'nin başına gelen felaketin, gelecekteki saadet ve hürriyetle telafi edileceğini söylemektedir.¹⁴

Bediüzzaman, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda neden mağlup olduğu hakkında da yorum yapmıştır. *Sünûhât*'ta geçen hakikatli bir rüyada, İslâm âleminin mukadderatını meşveret eden ruhânî bir meclis tarafından yöneltilen, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin neden mağlup olduğu sorusuna, galip gelinseydi medeniyetin hatırı için pek çok mukaddes değerini feda edileceği cevabını vermiştir. Anadolu'da kurulan rejimin bütün İslâm âlemine yayılmaması için, kaderin mağlubiyetimize fetva verdiğini de belirtmiştir.¹⁵

Bediüzzaman, Osmanlı Devleti'ni asırlar boyunca ayakta tutan asıl gücün din olduğu görüşündedir. Bu görüşünü dile getirdiği *Sünûhât*'ta, Devlet-i İslâmiye'yi bütün öldürücü çarpışmalara rağmen muhafaza eden hissin dine bağlılık olduğunu zikretmiştir. Saltanat ve hilâfetin ayrılamayacağını, Osmanlı padişahının hem halife hem de sultan olarak İslâm âleminin bayrağı olduğunu önemle vurgulamıştır. Padişahın saltanat tarafını sadâret, hilâfet tarafını da meşihat (şeyhülislâmlık) temsil eder.¹⁶ Devlet-i İslâmiye olan Osmanlı Devleti'nin bu iki cenahı eşit olmazsa ileri gidilemeyecektir.¹⁷

Bediüzzaman'a göre hilâfeti temsil eden şeyhülislâmlık, yalnız İstanbul ve Osmanlılara mahsus olmayıp bütün Müslümanlara şamildir. Bu sebeple şeyhülislâmlığın bütün Müslümanların dayanağı haline gelmesi için, yüksek bir ilmî

¹⁴ Bediüzzaman, *İlk Eserler*, 83; Bediüzzaman, *Mektûbât*, 801.

¹⁵ Bediüzzaman, *İlk Eserler*, 84; *Kastamonu Lâhikası* (İstanbul: Sözler Yayınevi, 1991), 16.

¹⁶ Bediüzzaman, *İlk Eserler*, 80.

¹⁷ Bediüzzaman, *İlk Eserler*, 82.

şuradan doğan bir manevî şahsiyete sahip olması gerekir.¹⁸ Buna göre Bediüzzaman, şeyhülislâmlığın daha etkin bir şekilde hizmet verebilmesi için yüksek bir ilmî şûra şeklinde çalışarak bütün Müslümanları temsil etmesi gerektiğini söylemektedir. Bediüzzaman'ın bu teklifi ilmî çevrelerde ve basında büyük yankı uyandırmıştır.¹⁹

Bediüzzaman, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında görülen dinî hayattaki zayıflık, şeriatın emirlerine uyulmaması ve içtihatlardaki karışıklığın, Meşihat Makamı'nın zaafından ve sönüklüğünden kaynaklandığı görüşündedir. Hâlbuki yüksek bir ilmî şûraya dayanan bir Şeyhülislâm'ın sözü, en büyük bir dâhiyi bile içtihadından vazgeçirir veya ona münhasır bırakır.²⁰

Bediüzzaman, kendisinin de azalık yaptığı Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye'nin adi bir komisyon derecesinden çıkarılıp bahsettiği yüksek ilmî şûranın içine dâhil edilmesini, dışarıdan on beş yirmi kadar ulemânın da İslâm âlemini temsilen davet edilmesini teklif etmektedir.²¹

Bediüzzaman, benzer görüşler ileri sürdüğü *Münâzarât*'ta ise II. Meşrutiyet'in ilanından sonra hilâfeti temsil eden Meşihat-ı İslâmiye ve Diyanet Dairesi'nin daha yüksek ve mukaddes bir mevki kazanacağını zikretmektedir. Çünkü Meşrutiyet ortamında hâkim olan şahıs değil "efkâr-ı umumiye" (kamuoyu) olduğu için, onun nev'inden bir fetva emini isteyecektir. Şeyhülislâmlıkta dört mezhepten 40-50 âlimin oluşturacağı bir "meclis-i mebûsân-ı ilmiye" bu şahs-ı manevinin fetva eminliğini yapacaktır. Hâkim ve müfti aynı cinsten olmazsa birbirlerinin dilini anlayamazlar.²²

¹⁸ Bediüzzaman, *İlk Eserler*, 81.

¹⁹ Ahmet Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Bediüzzaman Said Nursî ve İlmî Şahsiyeti* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2014), 2/235. Bediüzzaman'ın bu teklifini içeren makalesi, "Şûrâ-yı Meşihat-ı İslâmiye" başlığıyla *Sebilürreşâd Mecmuası*'nın 4 Mart 1336/1920 tarihli sayısında yayımlanmıştır (13/461: 218).

²⁰ Bediüzzaman, *İlk Eserler*, 81.

²¹ Bediüzzaman, *İlk Eserler*, 82. Geniş bilgi için bk. Sadık Albayrak, *Son Devrin İslâm Akademisi: Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1998); Zekeriya Akman, *Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Bir Üst Kurul Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009).

²² *Münâzarât*, 125-126.

Bediüzzaman'ın şeyhülislâmlığın fetva verme vazifesinin daha etkin bir şekilde çalışabilmesi için düşündüğü bu isabetli fikirler uygulanamadığından, güzel bir temenniden öteye geçememiştir. Bu şekilde Bediüzzaman, Osmanlı Devleti'nin temel müesseselerinden biri olan şeyhülislâmlığın ıslah edilmesi için ciddi teklifler sunmaktadır.

2. Bediüzzaman'ın Bazı Osmanlı Padişahları Hakkındaki Görüşleri

Bediüzzaman, bazı Osmanlı padişahlarından eski ve yeni eserlerinde bahsetmiştir. Burada padişahların tahta çıkışına göre tarihî bir sıra takip edilerek, Bediüzzaman'ın Fâtih, Yavuz, Kanunî, II. Abdülhamid ve Vahdeddin hakkındaki görüşleri ele alınacaktır.

2.1. Bediüzzaman'ın Fâtih, Yavuz ve Kanunî Hakkındaki Görüşleri

Fâtih Sultan Mehmed için övücü sözler sarf eden Bediüzzaman, Türk milletinin Peygamberimizin övgüsüne mazhar olduğunu ve bir örneğinin de İstanbul'un fethi hakkındaki hadis olduğunu söylemiştir.²³ Bediüzzaman, Bu şekilde Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetmekle Peygamberimizin övgüsüne mazhar olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca 1952 yılı başlarında, *Gençlik Rehberi*'nin mahkemede müdafaası için geldiği İstanbul'da cuma namazından çıktıktan sonra Fâtih türbesinde Fâtiha okurken çekilen resmi meşhur olmuştur.²⁴ 1953 yılında İstanbul'un fethinin 500. yıldönümü vesilesiyle Fâtih Camii'nin avlusunda yapılan kutlama merasimlerine de bazı talebeleriyle birlikte katılan Bediüzzaman, bu hadiseye verdiği değeri ifade etmiştir. Burada ilk defa hazırlanan ve gösterilere çıkan mehter takımını sevinçle seyretmiştir.²⁵

Bediüzzaman'ın Yavuz Sultan Selim hakkında da takdirkâr ifadeler kullandığı görülmektedir. 31 Mart Olayından sonra askerî

²³ Bediüzzaman, *Emirdağ Lâhikası*, 2: 300.

²⁴ Bu resim için bk. *Bediüzzaman Said Nursî Tarihçe-i Hayatı* (İstanbul: Sözler Yayınevi, 1991), 573.

²⁵ Muhsin Alev'den naklen Necmeddin Şahiner, *Son Şahitler* (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1984), 1/223; Ahmed Şahin, *Örnek Yaşayışlarıyla İslâm Büyükleri*, (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1981), 265; Vehbi Vakkasoğlu, *Maneviyat Dünyamızda İz Bırakanlar* (İstanbul: Cihan Yayınları, 1987), 110.

mahkemeye sunduğu bir müdafaa olan *İki Mekteb-i Musibetin Şehâdetnâmesi veya Dîvân-ı Harb-i Örfî* adlı eserinde, ittihâd-ı İslâm konusunda Sultan Selim'e biat ettiğini söyleyerek onun bir şiirini zikretmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Doğu vilayetlerini ikaz ettiğini, onların da kendisine biat ettiğini belirtmiştir.²⁶ Aynı eserin hâtimesinde de Sultan Selim ve Barbaros Hayreddin'i, İslâmiyet milliyetinin dahi kahramanları arasında saymaktadır.²⁷ Böylelikle Bediüzzaman, Yavuz Sultan Selim'in temel amacının İslâm birliğini sağlamak olduğunu ve bunun için gayret ettiğini kabul etmiştir.

Bediüzzaman'ın olumsuz bir şekilde bahsettiği tek Osmanlı padişahı Kanunî Sultan Süleyman'dır. Sekizinci Lem'a'da "Hakikatli Bir Lâtife" başlığı altında, Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendi'nin (ö. 1526), Avrupa'dan şeriata aykırı kanunlar getirdiği için Kanun'yi tenkit ettiğini içeren bir rivayet nakletmiştir.²⁸ Muhtemelen Bediüzzaman bu rivayeti bir tarih kitabından okumuştur. Ancak araştırmamıza rağmen bu rivayetin geçtiği kaynağı tespit edemedik.

2.2. Bediüzzaman'ın Sultan II. Abdülhamid ve Vahdeddin Hakkındaki Görüşleri

Bediüzzaman'ın Sultan II. Abdülhamid hakkındaki görüşleri de tartışmalara konu olmuştur. Necip Fâzıl Kısakürek (1905-1983) ve Kadir Mısıroğlu (1933-2019) gibi bazı yazarlar, Sultan II. Abdülhamid hakkında söylediği sözler yüzünden Bediüzzaman'ı tenkit ederlerken, bazı yazarlar da Bediüzzaman'ın tenkitlerinin, saygı sınırını aşmadan yapılan nasihatler olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Necip Fâzıl'a göre hürriyet cereyanı, Eski Said devresinde Bediüzzaman'ı da içine almış ve ona, şeriata bağlılığına ve İttihatçılara aykırılığına rağmen, Abdülhamid'e zıt bir rol oynamıştır.²⁹ Yine Necip Fâzıl'ın kanaatine göre, İttihatçıların

²⁶ Bediüzzaman, *İlk Eserler*, 137.

²⁷ Bediüzzaman, *İlk Eserler*, 152.

²⁸ Bediüzzaman, *Lem'alar*, 104; *Sikke-i Tasdik-ı Gaybî* (İstanbul: Sözler Yayınevi, 1991), 130.

²⁹ Necip Fâzıl Kısakürek, *Son Devrin Din Mazlumları* (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 1992), 197.

sahte hürriyetini şeriata hizmet, Abdülhamid'in disiplinini de zulüm ve istibdat zanneden Bediüzzaman, sonradan bu görüşlerinden vazgeçmiştir.³⁰ Bu sözlerle Necip Fâzıl'ın Bediüzzaman'a biraz haksızlık yaptığı söylenebilir. Çünkü Bediüzzaman, 31 Mart Olayından sonra mahkemeye sunduğu müdafaada, İttihatçıların asıl amacının Abdülhamid'den hürriyet istemek değil, daha koyu bir istibdat kurmak olduğunu söylemiştir.³¹

Kadir Mısıroğlu tarafından ileri sürülen, Bediüzzaman'ın Abdülhamid'i tenkit ettiği için torunu Nemika Sultan'dan helallik istediği iddiasının aslı olmadığı ve böyle bir olayın yaşanmadığı ispat edilmiştir.³²

Bediüzzaman'ın Sultan II. Abdülhamid'le Yıldız Sarayı'nda bizzat görüştüğü de iddia edilmiştir. Bu iddiaya göre Bediüzzaman, Sultan II. Abdülhamid'le yaptığı görüşmede Doğu vilayetlerinde bir üniversite inşa edilmesiyle ilgili dilekçesini vermiş ve padişahla yüz yüze konuşma imkânını bulmuştur. Çoğu kişinin karşısında rahatça konuşmaktan çekindiği Sultan II. Abdülhamid'e, dilekçesinde ifade ettiği Doğu'nun ihmal edilmemesi hususunu açıkladıktan sonra jurnalcilik ve hafiye faaliyetlerinin yanlış yolda ilerlediğini söylemiştir. Bu görüşmeden sonra güya Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi (1848-1919), "Ben bugüne kadar hükümdar huzurunda kanaatlerini bu kadar cesurane izah eden kimseye rastlamadım." demiştir.³³ Bu iddiayı ileri süren Şeyh Şamil'in

³⁰ Necip Fâzıl, *Son Devrin Din Mazlumlari*, 199.

³¹ Bediüzzaman, *İlk Eserler*, 147.

³² Ahmet Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Sultan II. Abdülhamid ve Bediüzzaman: İtirazlar ve Cevaplar* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2017), 102-104, 114-116. Kadir Mısıroğlu, Bediüzzaman'ın ölmeden önce Nemika Sultan'dan helallik istediğini, meşhur tarihçi Prof. Dr. Osman Turan'dan dinlediğini ileri sürmektedir (Bk. *Bir Mazlum Padişah Sultan II. Abdülhamid*, İstanbul: Sebil Yayınevi, 2007, 22).

³³ Necmeddin Şahiner, *Said Nursî ve Nurculuk Hakkında Aydınlar Konuşuyor* (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1979), 151. Aynı iddianın savunulduğu başka bir eserde, Şerif Mardin'in *Bediüzzaman* adlı eserinden alınan ilhamla Sultan II. Abdülhamid'le Bediüzzaman'ın görüştüğüne dair hayali bir sahne kurgulanmıştır (Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002). Şerif Mardin'in eserinde, Bediüzzaman'ın daha önce Abdürreşid İbrahim tarafından sunulan bir dilekçeyi sultana hatırlattığı, o sırada huzurda bulunan

(1797-1871) torunu Said Şamil (1901-1981), Sultan II. Abdülhamid'in huzurunda Bediüzzaman'ın dile getirdiği, medreselerde müsbet ilimlerin okutulması teklifinin içtimai bir inkılâp olduğunu zikretmektedir.³⁴

Cemal Kutay (1909-2006) da, "Said-i Meşhur" diye şöhret bulan genç bir mollanın padişahın huzuruna çıkabilmesinin, Bediüzzaman'ın bu teşebbüsünün padişah nezdindeki tesirini gösterdiğini söylemektedir.³⁵ Ancak bütün bu iddialar doğru değildir. Paşaların engellemesi sebebiyle padişahla bizzat görüşemeyen Bediüzzaman, dilekçesini Mâbeyn-i Hümâyun'a takdim etmiştir.³⁶

Padişahla görüşme teşebbüsünden sonra başına gelenlerden *Dîvân-ı Harb-i Örfî*'de bahseden Bediüzzaman, Sultan II. Abdülhamid'in Zabtiye Nâzırı vasıtasıyla teklif ettiği maaş ve ihsan-ı şahaneyi reddetmekle hata ettiğini, ancak bu hata ile medrese ilmiyle dünya malını isteyenlerin yanlışlarını gösterdiğini zikretmektedir.³⁷ Yine aynı yerde, Sultan II. Abdülhamid'in geçmiş içtimai kusurlarına nedamet ettiğini ve nasihatlere açık olduğunu zannederek gazete lisanıyla çeşitli tavsiyelerde bulunduğunu, Yıldız Sarayı'nı Dârü'l-fünûn yapmasını istediğini, bir büyük padişaha nasihat etmekle yarı cinayet işlediğini beyan

dinleyicilerin Molla Said'in cesaretine hayran oldukları zikredilmektedir (Bk. Mardin, *Bediüzzaman Said Nursi Olayı: Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişme*, çev. Metin Çulhaoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, 132).

³⁴ Şahiner, *Aydınlar Konuşuyor*, 150.

³⁵ Cemal Kutay, *Çağımızda Bir Asr-ı Saadet Müslümanı Bediüzzaman* (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1980), 329.

³⁶ Abdülkadir Badıllı, *Bediüzzaman Said Nursi: Tarihçe-i Hayatı* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1990), 1/142-143; Ahmet Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Bediüzzaman Said Nursi ve İlmî Şahsiyeti*, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2013), 1/390.

³⁷ Bediüzzaman, *İlk Eserler*, 141. Bediüzzaman'ın İstanbul'a gelişi ve Van'a dönüşüyle ilgili arşiv belgeleri için bk. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), Yıldız Sarayı Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahrirâtı (Y.PRK.UM.), 80/74 (10 Şevval 1325/16 Kasım 1907); Zabtiye Nezâreti Belgeleri (ZB.), 618/64 (17 Mayıs 1324/30 Mayıs 1908), 620/21 (6 Temmuz 1324/19 Temmuz 1908), 620/31 (9 Temmuz 1324/22 Temmuz 1908). Ayrıca 16 Ağustos 1324/29 Ağustos 1908 tarihli başka bir belgeden anlaşıldığına göre Bediüzzaman, memleketine dönmesi için padişah iradesiyle verilen 2.000 kuruş harcırahı kabul etmediğinden makbuzuyla iade edilmiştir (Bk. COA, ZB., 325/115).

etmektedir.³⁸ Bediüzzaman'ın bu nevi sözlerini, Müslümanların Halifesinden bazı hizmetlerin yapılmasını isteme ve nasihat şeklinde değerlendirmek daha doğru olacaktır.³⁹

Bediüzzaman, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'da ve Selanik'te söylediği nutuklarında, Sultan II. Abdülhamid'i, Müslümanların yaralarını tedavi etmek fikrini taşıyan bir halife olarak tavsif etmektedir.⁴⁰

Münâzarât adlı eserinde, bazı kişilerin hürriyeti ve Kanun-ı Esasî'yi 30 sene evvel kabul ettiği için Sultan II. Abdülhamid'i tenkit ettiğini zikretmektedir. Bediüzzaman'a göre Sultan II. Abdülhamid'in mecbur olduğu istibdadını hürriyet zanneden ve Kanun-ı Esasî'nin isminden bile korkan bu gibi kişilerin sözlerinde hiçbir kıymet yoktur.⁴¹ Bediüzzaman'ın bu sözlerinden, Osmanlı Devleti'nde meşrutiyeti ve anayasanın kabulünü desteklediği anlaşılmaktadır.

Münâzarât'ın diğer bir baskısında, Sultan II. Abdülhamid gibi bir padişahın tekrar tahta çıkıp çıkmayacağı sorusuna verdiği cevapta, yanan bir siyah çadır tekrar eski haline gelemeyeceği gibi bunun da mümkün olamayacağını söylemiştir.⁴²

Yine *Münâzarât*'ta, II. Meşrutiyet'in ilanından on sene önce Osmanlı sultanlarını aşırı derecede överken, Abdülhamid'in dizginleri gevşetip milletin saadetine yol vermeye gücü yetmediğini söylediği halde sonradan bütün kabahati neden ona yüklediği; neden bu padişahı hem savunup hem hücum ettiği sorusuna muhatap olmuştur. Bu soruya verdiği cevapta Bediüzzaman, hürriyetin ilanından 16 sene önce Mardin'de bir zâtn kendisine siyasetteki orta yol mesleğini gösterdiğini, Nâmık Kemal'in (1840-1888) "Rüya" adlı makalesinin kendisinin uyanmasına vesile olduğunu söylemiştir.⁴³ Bediüzzaman,

³⁸ Bediüzzaman, *İlk Eserler*, 141-142.

³⁹ Badıllı, *Bediüzzaman Said Nursî*, 1/185.

⁴⁰ Badıllı, *Bediüzzaman Said Nursî*, 1/217.

⁴¹ Bediüzzaman, *İlk Eserler*, 16; *Münâzarât*, 87-88.

⁴² Bediüzzaman, *Münâzarât*, 76.

⁴³ *Münâzarât*, 200-202. Nâmık Kemal bu makalede, siyasi istibdattan çok, kötü geleneklerin, cehaletin ve şahsi menfaatin yoğrulmasından meydana gelen tevekkül ve korkunun insan üzerine çöken istibdadına karşı isyan etmektedir. Siyasi istibdadı kuranlara değil, ona tahammül edenlere hitap etmektedir

sözlerinin devamında hükümete muhalefette ifrat ve tefrite giden iki grup olduğu tespitinde bulunur. Bunlardan ifrata gidenler, anayasayı ve hürriyetin ilanını küfürle eşit görerek daha dehşetli bir istibdat isterlerken, tefrite gidenler Müslümanları taassupla suçlayarak Avrupa'ya benzemek istemişlerdir. Kendisi ise istibdadın verdiği vesveseden kurtularak gerçeği anlamıştır. Bu zor soruya verdiği cevabın sonunda, bazıları hükümete “Haydo, Haydo”, bazıları “Haydar Ağa, Haydar Ağa” derken, kendisinin eskiden olduğu gibi “Haydar” dediğini ilginç ifadelerle dile getirmiştir.⁴⁴

Bediüzzaman, Sultan II. Abdülhamid'in haksız bir şekilde hücumlara hedef olduğunu da dile getirmiştir. Nitekim 22. Lem'a'da, Nâmık Kemal'in Hürriyet Kasidesi'nde geçen,

“Ne mümkün zulm ile bîdâd ile imha-yı hürriyet!

Çalış, idraki kaldır, muktedirsen âdemiyetten!” sözünün haksız bir şekilde “gayet mühim bir zât” dediği Sultan II. Abdülhamid'in yüzüne savrulduğuna dikkat çekmektedir.⁴⁵

Bediüzzaman, Sultan II. Abdülhamid hakkındaki kanaatlerini özel sohbetlerinde de bazı yakın talebelerine açıklamıştır. Devamlı olarak hizmetinde bulunan yakın talebelerinden Mustafa Sungur'un (1929-2012) nakline göre, Tek Parti döneminin sıkıntılarını ve baskısını gördükten sonra Bediüzzaman eliyle başına vurarak şöyle demiştir: “Keçeli Said, sen şefkatli bir padişaha müstebid diye itiraz etmiştin. Onun cezası olarak şu dehşetli istibdadı çek bakalım.”⁴⁶

Yine Mustafa Sungur'dan nakledildiğine göre Bediüzzaman, “Sultan Abdülhamid, velîdir. Ben onu hususi dualarımın içine almışım. Her sabah, ‘Ya Rabbi, sen Sultan Abdülhamid Han ve Sultan Vahdeddin ve Hanedan-ı Osmaniye'den razı ol’ diye

(Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, 8: 529). Makale için bk. Nâmık Kemal, “Rüya”, *İctihâd Mecmuası*, 2/6 (1908): 325-330; 2/7 (1908): 354-363.

⁴⁴ *Münâzarât*, 202-205.

⁴⁵ Bediüzzaman, *Lem'alar*, 410.

⁴⁶ Badilli, *Bediüzzaman*, 1/184.

dualarımda yâd ederim.” demiştir.⁴⁷ Burada son padişah Vahdeddin’in isminin de geçmesi dikkat çekicidir. Çünkü günümüzde bile Sultan Vahdeddin hakkındaki tartışmalar devam etmektedir.

Bediüzzaman, İstanbul’u işgal eden İngiliz Başkumandanlığına karşı yazdığı *Hutuvât-ı Sitte* adlı eserinde de Sultan Vahdeddin’den bahsetmektedir. Burada, Sultan Vahdeddin gibi mütedeyyin bir zâtı bırakın, halife ismini taşıyan en günahkâr bir adamın bile saltanat hanedanına zıt düşülen bir vakitte İstanbul’u feda edemeyeceğini zikretmektedir. Bu sebeple, İngiliz işgali altında bulunan İstanbul’daki Sultan Vahdeddin’e itaat, ona itaat etmemekle mümkün olacağını söylemektedir.⁴⁸ Bediüzzaman’ın bu sözlerinden, Ankara’daki Millî Mücadele hareketini açık bir şekilde desteklediği anlaşılmaktadır.

Bediüzzaman’ın talebelerinden Muhsin Alev’in (1931-2019) Necmeddin Şahiner’e aktardığına göre, İstanbul’da Abdülhamid hakkında kitap yazan birinin hakaretleri üzerine çok üzülen Bediüzzaman, “Sultan Abdülhamid 60 milyon Müslüman’ın halifesiydi. Ben ona bir velî nazarıyla bakıyorum.” demiştir. Ayrıca Sultan Abdülhamid hakkında bir lâhika mektubu da neşretmiştir.⁴⁹ Elimizde mevcut olan basılı *Emirdağ Lâhikası*’na alınmayan bu mektupta Bediüzzaman, Abdülhamid idaresi için “mecburi, cüzî ve hafif istibdad”, İttihatçılar için ise “pek şiddetli küllî istibdad” tabirlerini kullanmıştır. Abdülhamid’in yabancı düşmanlara gösterdiği dehası, İslâm âleminin tam bir halifesi olması, Doğu vilayetlerini Hamidiye Alayları ve İslâm kardeşliği ile Ermenilere karşı koruması; Yıldız Sarayı’nda şeyhini eksik etmemesi sebepleriyle bir velî olduğunu açıkça söylemiştir. Ancak insan hatasız olamayacağından, Abdülhamid’in de bazı hataları olduğunu ve bu hataların mecburiyet altında işlendiğini zikretmiştir.⁵⁰

⁴⁷ Badıllı, *Bediüzzaman Said Nursî*, 1/184; Akgündüz, *Sultan II. Abdülhamid ve Bediüzzaman*, 65.

⁴⁸ Bediüzzaman, *İlk Eserler*, 252-253.

⁴⁹ Şahiner, *Son Şahitler*, 1: 225-226; Akgündüz, *Sultan II. Abdülhamid ve Bediüzzaman*, 102.

⁵⁰ Akgündüz, *Sultan II. Abdülhamid ve Bediüzzaman*, 49. Lâhika mektubunun orijinal nüshası bu eserin 61-64. sayfaları arasında neşredilmiştir.

Bediüzzaman Abdülhamid'i belli noktalarda tenkit etse de İttihat ve Terakki hükümetinin onu devirdikten sonra zamanın âlimlerinin aleyhine sürdürdükleri iftira kampanyasına asla katılmamıştır.⁵¹ Padişahın şahsiyetini ve makamını sarsıcı ifadeler kullanmamış, tam aksine halifelüğünün gücünü ve tesirini arttırması gerektiğini düşünmüştür. Sultan II. Abdülhamid'e insafli tenkitler yöneltmesine rağmen, yine de onun hakkında hakperest davranmaya çalışmıştır.⁵²

Sonuç

Bediüzzaman'ın bütün eserlerinde, Osmanlı Devleti'nden ve bazı padişahlardan genellikle övgüyle bahsedildiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin hilâfet makamını devam ettirmesi sebebiyle İslâm birliğini sağlama politikasını yürüttüğü özellikle vurgulanmıştır. Bediüzzaman'ın nazarında Osmanlı Devleti, şeriata uygun bir icraat sürdürmesi sebebiyle asırlarca yaşamıştır. Ancak bu siyaset, iç ve dış düşmanların müdahalesi sebebiyle son zamanlarda sürdürülemeyince Osmanlı Devleti yıkılmaktan kurtulamamıştır.

Bediüzzaman, Osmanlı Devleti'nin en önemli müesseselerinden biri olan şeyhülslâmlığa çok önem vermektedir. Bunun için şeyhülslâmlığın bütün İslâm âlemine hitap edebilecek bir yapıya kavuşmasını arzulamaktadır. Bediüzzaman'ın şeyhülslâmlık için teklif ettiği düzenlemeler maalesef sadece kâğıt üzerinde kalmış, devletin yıkılışıyla birlikte bu müessese de tarihe karışmıştır.

Bediüzzaman'ın en çok değer verdiği Osmanlı padişahı, ittihâd-ı İslâm davasının liderliğini yapan Yavuz Sultan Selim'dir. Bediüzzaman, saltanatla hilâfet makamını birleştirerek ittihâd-ı İslâm için uğraşan bu padişaha biat ettiğini açıkça söylemiştir.

Bediüzzaman, Eski Said döneminde bazı icraatları sebebiyle Sultan II. Abdülhamid'i tenkit etmekle beraber, ömrünün son zamanlarındaki özel sohbetlerinde bu padişahı velî mertebesinde

⁵¹ Akgündüz, *Sultan II. Abdülhamid ve Bediüzzaman*, 47.

⁵² Vehbi Vakkasoğlu, *Başkasının Günahına Ağlayan Adam* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2006), 138.

gördüğünü zikretmiştir. Ayrıca bütün Osmanlı hanedanı için hayır duası ettiğini açıklamıştır.

Kaynakça

- Akgündüz, Ahmet. *Arşiv Belgeleri Işığında Bediüzzaman Said Nursî ve İlmî Şahsiyeti*. 6 Cilt. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2013-2016.
- Akgündüz, Ahmet. *Arşiv Belgeleri Işığında Sultan II. Abdülhamid ve Bediüzzaman: İtirazlar ve Cevaplar*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2017.
- Badıllı, Abdülkadir. *Bediüzzaman Said Nursî: Tarihçe-i Hayatı*. 3 Cilt. İstanbul: Timaş Yayınları, 1990.
- Badıllı, Abdülkadir. *Risale-i Nur'un Kudsi Kaynakları*. İstanbul: Envâr Neşriyat, 1992.
- Bediüzzaman Said Nursî. *Emirdağ Lâhikası*. İstanbul: Sözler Yayınevi, 1993.
- Bediüzzaman Said Nursî. *İlk Eserler*. İstanbul: Rnk Neşriyat, 2014.
- Bediüzzaman Said Nursî. *Kastamonu Lâhikası*. İstanbul: Sözler Yayınevi, 1991.
- Bediüzzaman Said Nursî. *Lem'alar*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2008.
- Bediüzzaman Said Nursî. *Mektûbât*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2005.
- Bediüzzaman Said Nursî. *Münâzarât*. İstanbul: Söz Basım Yayın, 2007.
- Bediüzzaman Said Nursî. *Sikke-i Tasdik-ı Gaybî*. İstanbul: Sözler Yayınevi, 1991.
- Bediüzzaman Said Nursî. *Şuâlar*. İstanbul: Sözler Yayınevi, 1992.
- Bediüzzaman Said Nursî Tarihçe-i Hayatı*, İstanbul: Sözler Yayınevi, 1991.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA). Yıldız Sarayı Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı (Y.PRK.UM.), 80/74.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA). Zabtiye Nezâreti Belgeleri (ZB.), 325/115, 618/64, 620/21, 620/31.
- Deringil, Selim. *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*. çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*. 4 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu

Yayımları, 1988.

Kısakürek, Necip Fâzıl. *Son Devrin Din Mazlumları*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 1992.

Kutay, Cemal. *Çağımızda Bir Asr-ı Saadet Müslümanı Bediüzzaman*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1980.

Mardin, Şerif. *Bediüzzaman Said Nursi Olayı: Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişme*. çev. Metin Çulhaoğlu. İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

Mısıroğlu, Kadir. *Bir Mazlum Padişah Sultan II. Abdülhamid*. İstanbul: Sebil Yayınevi, 2007.

Şahin, Ahmed. *Örnek Yaşayışlarıyla İslâm Büyükleri*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1981.

Şahiner, Necmeddin. *Said Nursi ve Nurculuk Hakkında Aydınlar Konuşuyor*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1979.

Şahiner, Necmeddin. *Son Şahitler*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1984.

Vakkasoğlu, Vehbi. *Başkasının Günahına Ağlayan Adam*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2006.

Vakkasoğlu, Vehbi. *Maneviyat Dünyamızda İz Bırakanlar*. İstanbul: Cihan Yayınları, 1987.